

PROGRAMATSKA REZOLUCIJA DEMOKRATSKE STRANKE (LIPANJ 1937)

Ljubo Boban

Odnosi između srbijanskih opozicionih stranaka (demokratske, radikalne i zemljoradničke) i Seljačko-demokratske koalicije (Hrvatska seljačka stranka i Samostalna demokratska stranka) nakon uvođenja šestojanuarskog režima prolazili su kroz različite faze, ali je uvijek osnovno sporno pitanje bilo različito gledanje na problem državnog uređenja. O tome su i između samih opozicionih stranaka u Srbiji postojala različita gledišta.

U nastojanjima za usaglašavanje stavova srbijanskih stranaka najaktivniji i najodlučniji bili su demokrati, koji su ujedno i u svojim pogledima na državno uređenje najviše evoluirali i u tom pogledu od srbijanskih stranaka najviše se približili programatskim gledištima Seljačko-demokratske koalicije. Demokrati su i u proljeće 1937. požurivali izradu programatske platforme srbijanske opozicije. U prijedlogu koji su u ožujku te godine podnijeli radikalima i zemljoradnicima, oni su zastupali gledište o potrebi određenijeg utvrđivanja programa triju stranaka u Srbiji i stvaranja čvrste zajednice opozicionih grupa. U skladu s tim zalagali su se za to da program opozicije sadrži zahtjeve za stvaranjem novog ustavnog stanja do koga bi se došlo putem prijelaznog stanja (s neodgodivim ukidanjem Ustava iz 1931. kao prvim korakom u tome). Po mišljenju demokrata zajednica opozicionih grupa i prije stvaranja prijelaznog stanja mora imati usklađena osnovna gledišta o novom ustavnom stanju. U tom smislu demokrati su se izjašnjavali za priznanje triju kulturno-historijskih individualiteta (slovenskog, hrvatskog i srpskog) te na tom temelju prihvaćanje složene državne organizacije.

Demokrati nisu bili zadovoljni usmenim raspravama koje su o svom prijedlogu imali s radikalima i zemljoradnicima. Početkom svibnja 1937. demokrati su pismeno formulirali svoja osnovna gledišta. Taj se njihov prijedlog za program opozicije kretao u granicama onih stavova koje su zastupali u spomenutom prijedlogu iz ožujka. Od radikala i zemljoradnika odlučno su zahtijevali da se o svojim stavovima pismeno izjasne.

Radikali su s negodovanjem dočekali zahtjev demokrata za pismenim izjašnjanjem. Oni su na zahtjev demokrata uzvraćali tvrdnjom da je usmeno dogovaranje i usmena izmjena mišljenja na zajedničkim sastancima povoljniji oblik sporazumijevanja i usklađivanja gledišta. Ujedno, radikali su smatrali da je prijedlog programa koji su podnijeli demokrati neprihvatljiv i predložili

svoj nacrt programa. Prijedlog radikala više je inzistirao na građansko-političkim slobodama i proceduralnim postupcima koji bi trebali da dovedu do novog ustavnog stanja, izbjegavajući da se o tom stanju, posebno o državnom uređenju, iznose određena gledišta. Zastupali su gledište da sva osnovna pitanja državnog uređenja trebaju biti riješena u ustavotvornoj skupštini, te su, u skladu s tim, smatrali da u pripremljenoj fazi o tim pitanjima ne treba raspravljati, a pogotovo ne kad se radi samo o utvrđivanju programa triju srbijanskih stranaka. Radikali su smatrali da utvrđivanje programa državnog preuređenja ima smisla samo ako u tome sudjeluje i Seljačko-demokratska koalicija. Kako, u tom trenutku, za to nije bilo izgleda, smatrali su da takav program nije ni moguće ni oportuno razrađivati prije saziva ustavotvorne skupštine.

U istom smislu kao i radikali demokratima su odgovorili i zemljoradnici. U prijedlogu koji su izradili, zemljoradnici su uglavnom razradili proceduru za dolazak opozicije na vlast i za stvaranje novog ustavnog stanja, ostavljajući da se sva osnovna pitanja državnog uređenja rješavaju u ustavotvornoj skupštini.¹

Odgodañje rasprave o meritornim pitanjima državnog uređenja radikali i zemljoradnici obrazlagali su razlozima oportuniteta (opasnost od unošenja zabune u stranačke redove, potreba konzultiranja naroda o tim pitanjima, neizvjesnost da li će takav program primiti Seljačko-demokratska koalicija i sl.). Stvarni je razlog, međutim, bio u tome što oni nisu bili spremni prihvatiti ona gledišta koja bi mogla bar u osnovnim linijama zadovoljiti SDK. Nespremni da prihvate koncepciju složene države (što se na radikale odnosilo mnogo više nego na zemljoradnike) radikali su radije bili za odgañanje rasprave o osnovnim pitanjima državnog uređenja, a za stavljanje u prvi plan onih pitanja koja će omogućiti brži dolazak opozicije na vlast.

Osim što su se zalagali za to da opozicija utvrdi svoja gledišta o osnovnim pitanjima novog ustavnog stanja, demokrati su se zalagali i za to da se s takvim zajedničkim programom jedinstveno istupi pred javnost i za njega traži podrška. Užem stranačkom vodstvu demokrata bilo je potrebno da za svoja gledišta dobije širu podršku u stranačkim redovima. To su i bili razlozi zbog kojih je uže stranačko vodstvo odlučilo sazvati Glavni odbor stranke (13. lipnja 1937). Zasjedanje Glavnog odbora trebalo je da potvrdi ono što je uže stranačko vodstvo zastupalo u dijalogu s radikalima i zemljoradnicima. Međutim, u tome je bio sadržan i rizik javnog priznanja nesuglasica u redovima srbijanske opozicije, rizik javnog priznanja razilaženja s radikalima i zemljoradnicima. Spomenuti odgovori radikala i zemljoradnika bili su demokratima predani uoči zasjedanja njihovog Glavnog odbora, što očevidno nije bilo slučajno. Radikali i zemljoradnici računali su na to da bi demokrate mogli pokolebati u njihovim stavovima.

Zasjedanje Glavnog odbora Demokratske stranke očekivano je s različitim nagađanjima i pretpostavkama s obzirom na gledišta koja bi mogla biti prihvaćena i posljedice koje bi to moglo imati za daljnje odnose između stra-

¹ Usp. Todor Stojkov, O stvaranju Bloka narodnog sporazuma, *Istorija XX veka, Zbornik radova VI*, Beograd 1964, 271 i d.; Ljubo Boban, Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928/1941, I, Zagreb 1974, 275 i d.

naka srbijanske opozicije kao i njihov odnos sa Seljačko-demokratskom koalicijom. Iz redova demokrata na različita nagađanja odgovarano je tvrdnjama kako nema razloga očekivati ništa što ne bi bilo u skladu s njihovim već poznatim gledištima. »Prema onome što smo mogli saznati iz demokratskih krugova«, pisala je *Politika*, »demokrati smatraju da su se tokom godina jasno opredeljivali u načelnom smislu. I na svome sastanku od 13. juna njihov glas neće biti manje određen o bitnim problemima dnevnog reda. Tu se u suštini ne može očekivati nešto sasvim novo ni izvan linije koju g. Davidović vodi nepokolebljivom istrajnošću, kako se to podvlači u demokratskim krugovima.

Ali je sasvim razumljivo, kažu demokrati, da će g. Davidović, ostajući dosledan načelnim gledištima koja je zastupao, uzdržati se da u ovoj atmosferi ide čak i u dalje konkretne razrade pitanja koja su stvar ne ideja, nego politike u danim momentima. O svim tim pitanjima g. Davidović je imao prilike da već izvrši ličnu izmenu misli s većinom prijatelja sa kojima se sastaje 13. juna.«² U istom smislu, osvrćući se na različita nagađanja, pisao je nakon zasjedanja Glavnog odbora i *Odjek*, list demokrata.³

Na zasjedanje Glavnog odbora pozvani su oni članovi koji su se na toj dužnosti zatekli u vrijeme uvođenja šestojanuarskog režima, a koji su slijedili Davidovićeve liniju. U uvodnoj riječi Davidović je istakao da je hrvatsko pitanje centralni problem o čijem rješenju ovisi rješavanje i svih drugih važnih pitanja. U skladu s tim, istakao je on, demokrati će u tom pitanju i dalje ostati kod svojih poznatih gledišta.⁴ Diskusija je pokazala pretežno podršku stavovima i politici užeg stranačkog vodstva, a čule su se i kritike na račun držanja hrvatske opozicije. Na kraju rasprave Glavni je odbor jednoglasno prihvatio ovu rezoluciju:

»Ovih osam godina nenarodnih režima u obliku otvorenog apsolutizma ili prividne ustavnosti, potvrdile su, na način očigledan, u kojoj je meri demokratska stranka bila u pravu kad je, iz razloga načelnih, od prvog dana, protiv stanja zavedenog ukidanjem jednog i oktroisanjem drugog Ustava, povelu tešku borbu bez kolebanja i ustupka. Sve teškoće nastale iza svetskog rata i van naših granica, kod nas su, usled ovakve vladavine bez naroda i protiv naroda, mnogostruko umnožene.

Otstranjen od odlučivanja o državnim poslovima narod se od države otuđuje. I to otuđenje uzima vid i politički i socijalni i pokrajinski, dok u hrvatskim krajevima opasno pooštrava jedno pitanje, koje teško zabrinjuje — hrvatsko pitanje. Objašnjivo je da je stanje koje se održava na sili i na lažnim političkim i partijskim kombinacijama, podešenim da narodnu volju izigraju, moralo uroditi ovakvim moralnim rastrojstvom, kakvo danas sve dublje i šire zahvata.

Spoljna politika, isto kao i unutrašnja, vodi se bez obzira na raspoloženje u narodu, sa ciljevima nepoznatim javnom mišljenju, i kao državna politika samo onda može računati na pun uspeh, kad je iza nje celokupna snaga naroda. Naš narod istinoljubiv ne na reči nego u istini, gotov je da prihvati zasnivanje

² *Politika*, br. 10432, 10. VI 1937; usp. i br. 10435, 13. VI 1937.

³ *Odjek*, br. 32, 20. VI 1937.

⁴ Usp. *Politika*, br. 10436, 14. VI 1937; *Hrvatski dnevnik*, br. 384, 15. VI 1937.

prijateljskih odnosa i onde gde ih ranije nismo imali, ali je on odlučno protivan politici koja može dovesti pod sumnju oprobane saveze i prijateljstva u kojima smo navikli gledati stvorenu državnu tradiciju. Neobnavljanje odnosa sa Rusijom koje nijedna objektivna pobuda ne opravdava primer je zastranjenja ovakve inostrane politike.

Da se ovaj kobni tok događaja zaustavi neophodno je postaviti čitavo državno ustrojstvo na novu narodnu ustavnu podlogu.⁵

Za izvođenje korenitih reformama koje pri tome poslu pretstoje, putem mirnog razvoja, bez potresa i sudara, potrebno je udružiti sve stvarne političke snage u narodu na jednom zajedničkom programu koji će izmiriti u skladnu celinu sva pojedinačna shvatanja i interese — shvatanja i interese istorijsko-kulturnih posebnosti, klasa, staleža i partija. Odlaganjem i uzmicanjem od rešenja, koja su neizbežna, gomilaju se baš opasnosti koje bi se želele običi.

Ostajući nepokolebivo verna svojoj osnovnoj načelnoj misli, — narodnoj vladavini u poretku društvene solidarnosti, — demokratska stranka je, baš u interesu ostvarenja te zamisli, svoja gledišta na današnju političku situaciju podvrgavala stalnoj evoluciji, koju su promenjene prilike i kod nas i oko nas u čitavom svetu nametale.

Iz takve ocene stvari proizlazi i program reformama u državi, koji, spajajući smelost u zamisli sa čvrstinom u izvođenju, polazi od ovih osnovnih shvatanja:

I Novi ustavni poredak, koji će biti zajedničko delo Srba, Hrvata i Slovenaca, treba da se osniva na ovim načelima:

1. Narodna suverenost i dosledno sprovedena parlamentarna vladavina.

Primeri naši i inostrani moraju nam služiti kao pouka pri postavljanju osnova parlamentarnog režima.

Pre svega, ne sme se zaustaviti na proglašenju principa parlamentarne vlade u ustavnom tekstu; potrebno je parlamentarizam organizovati tako da se položaj parlamenta i vlade koja iz parlamenta proizlazi obezbede od pokušaja prisvajanja vlasti, ma sa koje strane ti pokušaji dolazili. Među merama koje se tu u prvom redu moraju osigurati, jeste sloboda izbora. Vezujući bezuslovno s jedne strane ministre za poverenje Parlamenta, valja, s druge strane vladu i čitavu državnu upravu, u današnjim složenim odnosima, osposobiti za brzo i odlučno delanje.⁶

Nužno je ostvariti u zakonodavstvu i prilagođavanjem političkih naravi sve pogodbe za razvoj zdravog partijskog života, bez koga nema pravog parlamentarnog režima.

Svakom građaninu moraju se stvarno obezbediti uživanja svih jemstva pravne države.

⁵ Dio rezolucije do ovog mjesta nije objelodanjen u novinama, što je vjerovatno učinjeno zbog cenzure. Citirani dio teksta ovdje je prenesen iz cjelovitog prijepisa rezolucije što se nalazi u fondu Milana Stojadinovića (F-21/III) koji se čuva u *Arhivu Jugoslavije u Beogradu*. Dalji dio teksta rezolucije citira se prema navedenom prijepisu kao i tekstovima koji su objelodanjeni u *Odjeku* (br. 32, 20. VI 1937), *Politici* (br. 10436, 14. VI 1937), *Hrvatskom dnevniku* (br. 384, 15. VI 1937).

⁶ Posljednji pasus nalazi se samo u spomenutom prijepisu iz Stojadinovićeve fonda.

Narodnu vladavinu, izraženu u parlamentarnom režimu, treba dopuniti samoupravnim ustanovama koje će ujemčiti efektivno odlučivanje naroda u javnim poslovima, počevši od narodne samoupravne opštine, i koje će, krajevima sa osobenim samoupravnim potrebama, pružiti maha za nesmetano razvijanje svog lokalnog života.

2. Pri izgrađivanju novog unutrašnjeg uređenja, koje se mora osnivati na sporazumu Srba, Hrvata i Slovenaca, treba poći od ovih rukovodnih merila.

Narod u državi nije jednorodan, nego je sastavljen iz Srba, Hrvata i Slovenaca. Srbi, Hrvati i Slovenci, po krvi i jeziku, po srodnosti svoje seljačke osnove, po kontinuitetu zemljišta na kome žive, po nerazdeljivosti sudbine, koja ih je združila u jednu državu, pokazuju sve objektivne uslove za stvaranje jedne šire duhovne zajednice, koja će ih sve obuhvatiti. Zadatak je budućnosti, — u nastavljanju težnji, koje su u prošlosti stalno ponavljane, — da takvu duhovnu zajednicu ostvari slobodnom utakmicom svih posebnosti istorijskih, političkih, socijalnih i kulturnih — srpskih, hrvatskih i slovenačkih. Posmatranje činjenica, međutim, nameće zaključak: da kao stvarnost u ovom trenutku postoje tri posebna istorijsko-kulturna individualiteta — srpski, hrvatski i slovenački.

Dosadašnje iskustvo potvrđuje da baš održanje i napredak zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca kao jedne države nalažu da se ona ne može organizovati u okviru ustanova koje pruža jednostavno-unitaristička država; da se za njeno unutrašnje uređenje moraju, nevezano za predrasude, tražiti novi, složeniji oblici; da je odlučujući problem uređenja države u ovome: sprovesti takvu unutrašnju organizaciju, koja će odgovarati ovom dvostrukom zahtevu — da na jednoj strani zadovolji posebnosti, srpske, hrvatske i slovenačke, a da na drugoj strani omogući složnu saradnju Srba, Hrvata i Slovenaca u zajedničkoj državi, stavljajući zajedničkoj državi, sa jednim parlamentom biranim od celokupnog naroda, na raspoloženje sva sredstva neophodna za obezbeđenje moralnog i materijalnog napretka Srba, Hrvata i Slovenaca.

Ovakva nova državna organizacija može trajati i razvijati se samo ako se pri njenom postavljanju vodi računa da stvarnosti spoljno-političke, političke, finansijske, privredne, socijalne i tehničke, nalažu i ustavotvorcu i zakonodavcu, naročito u ovako neredovnim odnosima kakvi su današnji, sama sobom ograničenja koja se bez nedoglednih šteta ne mogu prekoračiti.

Da bi se složna saradnja Srba, Hrvata i Slovenaca u zajedničkoj državi postigla potrebno je, u skladu sa opštim demokratskim gledanjem na državu i društvo, uputiti razvoj narodnih posebnosti u duhu široke tolerantnosti i socijalnog saosećanja.

Ovakav opšti duh u državi obezbediće u isto vreme i nacionalnim manjinama punu ravnopravnost u uživanju građanskih i čovečanskih prava.

II Čitava državna organizacija mora se podesiti prema privrednim, socijalnim i kulturnim zadacima savremene države, koja se ne može zadovoljiti samo zavođenjem demokratskog političkog režima, nego je pozvana da uspostavi jedan pravedan privredni, socijalni i kulturni poredak u kome će doći do izražaja široki slojevi naroda. Samostalnim privrednim, socijalnim i kul-

turnim podizanjem širokih slojeva naroda, samo uz shvatanje da je pojedincu dopušteno da ekonomska dobra koja mu pripadaju on sme koristiti u saglasnosti sa interesima celine, može se obezbediti stvarna solidarnost svih građana u državi, koja se od zajednice političke mora proširiti i u zajednicu socijalnu i kulturnu.

Redovima kojima nisu pruženi ekonomski uslovi neophodni za opstanak i napredak, društvo i država obavezni su te uslove osigurati. Tu dolaze pre svega u obzir: radenici, sitne zanatlije, mali trgovci i službenici, kao i intelektualni radnici bez stalnog zaposlenja. Što se tiče sela, ono kod nas i po svome broju, kao i nosilac najčistijih narodnih odlika, pretstavlja osnovu države, i stoga se čitav državni život toj svojoj osnovi mora saobraziti. Naš zemljoradnik, ubeđen u vrednost demokratije, osnovane na parlamentu koji proizlazi iz opšteg i jednakog prava glasa ravnopravnih građana, ne traži stalešku državu niti staleške privilegije, jer je svestan da državna organizacija na staleškoj podeli ništi solidarnost svih članova narodne zajednice. On traži samo toliko: da se njegovi interesi i interesi njegove privrede stave na mesto koje mu kao središnjom činiocu u čitavom narodu pripada. Za unapređenje sela — zdravstveno, privredno, socijalno i kulturno — dužna je država da se pre svih ostalih svojih ciljeva založi. Moraju se stvoriti sve mogućnosti da se taj neiscrpni izvor narodnih energija nesmetano razvija.

Pasivnim krajevima, kao Crnoj Gori i ostalima — koji su toliko godina od države ostali zanemareni, valja posvetiti svu dužnu brigu.

Ovde je dovoljno obeležiti pravac u kom se kreću ideje demokrata o programu reforama privrednih, socijalnih i kulturnih.

Na rešavanju političkih problema demokrati toliko nastojavaju baš zbog toga što su uvereni da je to neobilazan uslov da se i u našoj državi priđe punim zamahom poslovima privrednog, socijalnog i kulturnog usavršavanja.

III Za obrazovanje stalne političke zajednice svih pravih narodnih stranaka vezanih zajedničkim programom i zajedničkom akcijom, kojoj je namenjen zadatak uklanjanja svih nenarodnih režima i zasnivanje novog ustavnog poretka, demokrati nisu prestajali zalagati se nesebično i istrajno.

Ubeđeni u dejstvo istinite reči, oni nisu propuštali priliku da u sudbosnim pitanjima koja interesuju zemlju, iziđu otvoreno sa svojim izjašnjenjima. Dok su režimi koji [se] sve od 6 januara smenjuju na upravi zemlje, sa vlasti podrivali temelje države, demokrati su iz opozicije branili u pravom i poštenom smislu državotvornu politiku.⁷

To što već do sada rad na stvaranju šire zajednice — sa seljačko-demokratskom koalicijom — ni rad na stvaranju uže zajednice — sa radikalima i zemljoradnicima — nije donio očekivane rezultate, nije razlog da se ovaj posao obustavi. Naprotiv. U interesu isključenja poremećaja koji, naročito u ovako nemirnim vremenima, prate obimnu promenu ustava kakva predstoji, nužno je pre nego što se ovakvoj radnji priđe, uspostaviti saglasnost o osnovnim lini-

⁷ Druga rečenica u ovom pasusu nalazi se samo u spomenutom prijepisu.

jama novog ustavnog poretka između svih grupa koje predstavljaju odlučujuće političke snage u narodu.

Da bi u velikom delu udruživanja narodnih stranaka mogli razviti puno dejstvo, potrebno je da demokrati svoju sopstvenu snagu umnože. U stalnom idejnom obnavljanju, prihvatajući širokogrudno saradnju svih demokratskih snaga, i ako nisu u njihovim partijskim redovima, demokrati će uložiti sve napore i žrtve da zajedno sa svima, koji se saglase sa ovde izloženim gledištima, demokratskoj grupi obezbede uticaj koji joj je za izvršenje njene uloge neophodan.«

U rezoluciji demokrata iznesena su načelna gledišta o vanjskoj politici, političkom, gospodarskom i socijalnom programu, te o odnosima između opozicionih grupa. S obzirom na stanje i probleme odnosa između opozicionih stranaka u Srbiji, njihov odnos prema Seljačko-demokratskoj koaliciji, te s obzirom na motivaciju i trenutak kada su demokrati u javnost izašli sa svojim programom, najveću važnost, najširu pažnju i najviše komentara izazvala su ona gledišta koja su se odnosila na pitanje državnog uređenja, dok ostala programatska pitanja gotovo nisu ni spominjana. Zato ćemo se više i zadržati na državnopravnim gledištima demokrata.

U gledištima demokrata na državno uređenje temelj čini priznavanje kulturno-historijskih individualiteta i na toj osnovi prihvaćanje načela složene države. Ta gledišta nisu u rezoluciji demokrata potanje razrađivana. Rezolucija je, međutim, prilično određeno istakla granice unutar kojih se novo državno uređenje mora uokviriti. Izražavajući raspoloženje demokrata, *Politika* je o tom pitanju pisala: »G. Davidović sa svojim prijateljima jasno i otvoreno je u rezoluciji rekao, da on sa svojom strankom nije više (stari demokratski program predviđao je unitarističko uređenje zemlje sa širokim samoupravama) za jedinstveno — unitarističko uređenje i da se za uređenje zemlje moraju potražiti novi, složeniji oblici. U samoj rezoluciji rečeno je da se moraju potražiti novi, složeniji oblici državnog uređenja. G. Milan Grol je u svom govoru naglasio da su demokrati za složeni tip države.

Pošto bi se u traženju složenijih oblika moglo ići daleko, u rezoluciji se već odmah postavlja granica dokle se može ići u traženju tih složenijih oblika time što se u budućem uređenju predviđa jedna država sa jednim parlamentom biranim iz celokupnog naroda. Znači ne bi se moglo u traženju oblika novog uređenja ići, na primer, do konfederacije, koji sistem zajedničko zakonodavno telo predviđa kao skup delegacija parlamenata pojedinih jedinica, a ne kao telo izabrano od celog naroda kao jedinstvenog biračkog tela.

Kad se znaju ove dve granice demokratskog gledanja na naše unutrašnje uređenje, jedna je ona koja isključuje unitarističko uređenje, a druga koja ne dopušta konfederaciju, onda se veći deo komentara političkih krugova slažu u tome da su demokrate prihvatile oblik federativne ili savezne države, iako nisu tu reč upotrebili. Razume se, ovo je samo načelno prihvatanje federacije, koja može imati više nijansa, na primer federacija sa jačom ili slabijom centralnom (saveznom) vlašću. Demokrate su i tu izrekle jedno načelo, kad su u

rezoluciju uneli zahtev da se zajedničkoj državi imaju ostaviti na raspoloženje sva sredstva za obezbeđenje interesa celine.«⁸

Gledišta demokrata o državnom uređenju, iznesena u ovoj rezoluciji, predstavljaju temeljitu reviziju programatskih stajališta Demokratske stranke iz vremena njezina nastanka i djelovanja do šestojanuarskog režima. Međutim, u usporedbi s gledištima koja su demokrati prihvatili u procesu evolucije svojih gledišta nakon uvođenja šestojanuarskog režima, rezolucija iz lipnja 1937. ne donosi nikakve nove stavove ni elemente. Štoviše, ona donekle osiromašuje one stavove koje su demokrati iznijeli u nekim svojim ranijim programatskim dokumentima. Priznanje kulturno-historijskih individualiteta i načelo složene države demokrati su zastupali u internim raspravama u krugu srbijanske opozicije u drugoj polovici 1932. godine. U javnosti su se za ta načela oni založili u programatskom pismu šefa stranke Lj. Davidovića početkom 1933, koje je nastalo u povodu Zagrebačkih punktacija.⁹ U tom je pismu pitanje državnog uređenja u nekim nijansama razrađeno detaljnije i sustavnije nego što je to učinjeno u rezoluciji iz lipnja 1937. U pismu iz 1933. npr. izričito se spominju tri kulturno-historijske jedinice (srpska, hrvatska i slovenska) te četvrta jedinica, Bosna i Hercegovina, kao spoj između srpske i hrvatske jedinice. U rezoluciji iz lipnja 1937. broj jedinica se uopće ne spominje. U rezoluciji se ne spominje ni broj samoupravnih oblasti, kao što je to učinjeno u pismu iz 1933. Ukratko, demokrati su 1937. zastupali ista načela kao i 1933, ali su ih manje precizirali, što im je davalo i veću manevarsku mogućnost u utvrđivanju konkretnih modela u pregovorima s drugim opozicionim grupama.

I sami demokrati su uoči zasjedanja Glavnog odbora isticali da se neće iznositi nova gledišta niti potanje razrađivati načela koja su već ranije prihvaćena. To je ujedno bio odgovor radikalima i zemljoradnicima koji su od Davidovića tražili detaljniju sliku složene države. Demokratski list *Odjek* pisao je neposredno pred zasjedanje Glavnog odbora: »G. Davidović ostaje na svojim idejama — bez obzira koliko će one dobiti primenu u neposrednoj situaciji. Ono što je bitno u tim idejama ne proizlazi iz političkih kombinacija nego iz moralnih naziranja o stvarima koje se ne menjaju. Dalje u tom pravcu g. Davidović ne misli ići sam, naročito dotle dok mišljenja grupa na ovoj strani ne bi bila usuglašena, i dok se ne bi ukazalo volje i hrabrosti na svima stranama za jedan objektivni pretres. Zato se mora odbiti kao neumesan svaki zahtev jednom političaru koji je u tom pitanju u načelnom smislu išao dalje no drugi da u primeni ideja ide još jedan korak dalje i izađe s nekom konkret-

⁸ *Politika*, br. 10437, 15. VI 1937.

Na sjednici Glavnog odbora, objašnjavajući stavove demokrata, Grol je izjavio: »Naši su pogledi jasni. Nema dvosmislice, kad se kaže, da mi ne zastupamo više sistem unitarne države, a kad u isto vrijeme kažemo, da država, koju mi hoćemo složenog tipa, ima ostati jedna i s jedinstvenim parlamentom. Za pismen svijet to je jasno.« (*Hrvatski dnevnik*, br. 384, 15. VI 1937; *Politika*, br. 10436, 14. VI 1937).

⁹ Usp. Lj. Boban, Geneza, značenje i odjek Zagrebačkih punktacija, *Časopis za suvremenu povijest*, I/1971, 189—192.

Suštinu svojih gledišta iznesenih u tom programatskom pismu Davidović je ponovio u pismu A. Stanojeviću, šefu Radikalne stranke, u kolovozu 1933 (*Usp.* isto, 204 i d.).

nom razradom ovog ili onog tipa uređenja zemlje — u vremenu u kome se ne vidi praktičan cilj takvih izolovanih eksperimenata. Dosta je ostati veran idejama, produbljivati ih i sačekati gotovost i mogućnost na svima stranama za stvarniju raspravu problema.«¹⁰

Iako, dakle, demokrati nisu rekli ništa novo o pitanjima koja su i sami smatrali najvažnijima, o državnom uređenju, oni su ipak imali više razloga da i sa svojim starim shvaćanjima ponovno izađu u javnost.¹¹ Bilo je to uvjetovano međustranačkim razlozima — odnosima s radikalima i zemljoradnicima, te gledištima demokrata na pretpostavke za suradnju sa Seljačko-demokratskom koalicijom. Sve je to, nadalje, bilo uvjetovano i trenutkom u kome su demokrati svoja gledišta iznijeli u javnost.

Dosljedni svome i ranije zastupanom gledištu o potrebi usuglašavanja gledišta opozicije o najbitnijim pitanjima državnog uređenja i gledištu da je potrebno javno zalaganje za takav program opozicije, demokrati su na tome inzistirali i u proljeće 1937. Kad im nije uspjelo da u tome postignu suglasnost s radikalima i zemljoradnicima, demokrati su u javnost istupili samostalno sa svojim programatskim načelima. Njihova rezolucija nije trebala biti razlog za nova razilaženja s radikalima i zemljoradnicima, jer je ona sadržavala, čak i u blažem obliku, gledišta koja su već ranije bila predmet rasprava između triju srbijanskih stranaka, ne samo u internim dijalogima nego i u javnim polemikama i raspravama. Rezolucija je bila samo povod da se stare raspre osvježe i aktualiziraju, da dobiju oblik otvorenih razilaženja. Utoliko je rezolucija demokrata pridonijela pogoršanju ionako nepovoljne atmosfere u redovima srbijanske opozicije. To, međutim, nije vodilo razlazu triju stranaka, jer je spor u osnovi ostao u dotadašnjim okvirima. Rezolucija demokrata nije imala za cilj potpuni razlaz s radikalima, ali je jasno manifestirala razilaženje s njima. U ranijim sukobima s radikalima demokrati su obično imali podršku zemljoradnika. Ovog puta zemljoradnici su bili na strani radikala.

Demokrati su sa svojom rezolucijom pred javnost izašli u vrijeme relativno intenzivnijeg i dinamičnijeg političkog života. U takvim uvjetima osjećali su potrebu da se i jače aktiviraju na terenu. Zato su istupili s manje-više zaokruženim programom. Stranačko vodstvo osjećalo je potrebu da se među svojim pristašama jače založi za prihvaćanje politike za koju se borilo. Vodstvo demokrata osjećalo je nadalje potrebu da aktivnim djelovanjem suzbije

¹⁰ *Odjek*, br. 31, 13. VI 1937.

¹¹ U raspravi na sjednici Glavnog odbora Grol je stavio naglasak upravo na činjenicu da se ponavljaju već poznata gledišta demokrata: »Mi u današnjem stanju stvari u Hrvatskoj i dokle je ovaj režim u Beogradu ne možemo imati mnogo optimizma da ćemo uspeti u nekom praktičnom rešenju, ali mi znamo da je nužno da ponovimo naše liberalne ideje kako u pitanju zalaganja za zadovoljenje Hrvata u njihovom zahtevu za sopstveni život, u pogledu zalaganja za složen tip državnog uređenja, u pogledu našeg zalaganja za donošenje novog Ustava, tako i u pogledu reformama ekonomsko socijalnih. Mi mislimo da je nužno da ih ponovimo sa čvrstinom koja pokazuje našu odlučnu reformističku politiku i s njome u isti mah našu meru i našu disciplinu u načinu na koji mi gledamo sprovođenje u život tih ideja« (*Politika*, br. 10436, 14. VI 1937; *Hrvatski dnevnik*, br. 384, 15. VI 1937).

politička raspoloženja koja su bila u opreci s njegovom idejnom orijentacijom.¹² Nastojalo je svojom programatskom platformom ne samo zadržati stare pristaše nego i pridobiti nove. Zato su demokrati svoju rezoluciju oblikovali tako da ona različitim motivima može privući pažnju.

Rezolucija demokrata dočekana je s više strana bučno, polemički, gotovo kao da se radilo o gledištima koja se iznose prvi put. Gledišta demokrata (radilo se uglavnom samo o gledištima na državno uređenje) napadana su ne zato što bi bila nova i nepoznata, nego zato što je u režimskim redovima, kao i u redovima drugih opozicionih grupa u Srbiji, prevladavalo gledište koje je bilo suprotno onome što su zastupali demokrati. Rezolucija je, kad je riječ o državnopravnim pitanjima, dodirnula u najosnovnija sporna pitanja i najoprečnija gledišta. To je i bio glavni razlog da je izazvala toliku pažnju i tolika reagiranja.

I za Hrvatsku seljačku stranku u rezoluciji demokrata najvažniji je bio onaj dio koji se odnosio na poglede o državnom uređenju, pa je taj dio rezolucije jedino i komentiran u tisku te stranke. Vodstvo HSS dočekalo je rezoluciju demokrata i sa zadovoljstvom i sa značajnim kritičkim primjedbama i rezervama.¹³ *Hrvatski je dnevnik* u prvom komentaru ovako ocjenjivao sastanak i rezoluciju demokrata: »Težište je čitave njihove rasprave bila reorganizacija države i u vezi s time utvrđivanje stanovišta prema Hrvatima. Priznajući u rezoluciji, da postoje tri posebne historijsko-kulturne individualnosti, srpska, hrvatska i slovenska, demokrati su priznali da ta činjenica nameće potrebu državne reorganizacije. Oni su se opredijelili za tip 'složene države' ne upuštajući se u svojoj rezoluciji u potanko naznačivanje, kako zamišljaju tu složenu državu. Možda je u toj rezoluciji najkarakterističnije, da oni traže zajednički parlament, a ne govore o njenoj nadležnosti, makar je jedan govornik istakao potrebu, da demokrati naprave svoj nacrt ustava. Ako se zahtjev za zajedničkim parlamentom dovede u vezu s time, da se priznaju samo tri posebna historijsko-kulturna, a ne i politička individualiteta, bit će nam možda jasnije mišljenje demokrata, prema kojemu nam nije teško zauzeti stanovište. Ne postoji naime samo hrvatska kulturna, nego i politička individualnost, jer Hrvati nisu samo kulturna, nego i politička jedinica.

Rezolucija demokrata ističe ujedno i to, da se taj zajednički parlament ima birati od cjelokupnog naroda. U rezoluciji se doduše ne kaže, da li bi se taj izbor imao vršiti direktno ili indirektno, dakle preko predstavnika posebnih

¹² Objašnjavajući gledišta iznesena u rezoluciji i motive za javni istup demokrata, *Odjek* je pisao: »Demokrati su učinili ispovest u jednom odgovornom času, u kome javne strasti mogu nerazumno okrenuti skazaljku na levu ili desnu stranu, ko zna s kakvim posledicama — ne za ovaj ili onaj režim, nego za naš istorijski razvoj. A mogu ih okrenuti u nepoznavanju stvari, u neznanju, zabludi pod uticajem fantastičnih lozinki s leva i desna, koje se ubacuju usmenim putem, često i šapatom, ko zna s kojim sve planovima i za čije račune« (*Odjek*, br. 33, 4. VII 1973).

¹³ Dopisnik *Politike* iz Zagreba ovako je ocijenio držanje zagrebačkog tiska: »Prvog dana posle objavljivanja demokratskog programa u listovima štampa je zauzela prema tom programu jedan prilično rezervisan stav. Međutim, juče kad su u Zagreb stigli prvi primerci demokratskih zaključaka s celokupnim tekstom, pojavili su se u 'Hrvatskom dnevniku' i 'Obzoru' povoljni komentari. 'Hrvatski dnevnik' je naročito istakao rad i zasluge šefa demokrata g. Ljube Davidovića« (*Politika*, br. 10439, 17. VI 1937).

jedinica unutar složene države, ali ako se uvaži, da je parlament političko tijelo, a priznaje se samo kulturno-historijska individualnost, iz toga bi se dalo zaključiti, da osim parlamenta ne bi trebala postojati posebna politička tijela s političkim predstavništvom.« Upozoravajući na to da se u rezoluciji mnogo govori o demokraciji, *Hrvatski dnevnik* zaključuje da se ona vidi, »kako se čini, u prvom redu u dopuni parlamentarnog režima samoupravnim ustanovama. Prema tome bi po mišljenju glavnog odbora demokratske stranke trebalo uvesti samoupravne ustanove, a formula složene države imala bi značiti uvođenje takvih samoupravnih jedinica, koje bi omogućile zadovoljenje srpskih, hrvatskih i slovenskih kulturno-historijskih individualiteta. Demokrati doduše nisu u rezoluciji ništa pobliže rekli o opsegu tih samouprava, ali isticanje jednog i jedinog političkog tijela dovoljno ukazuje na to, kako oni zamišljaju samouprave.« List izražava uvjerenje kako je »sasvim sigurno da ovo nije posljednja riječ demokrata. Oni u svojoj rezoluciji ističu potrebu, da se sve skupine, koje predstavljaju odlučujuće snage u narodu, složne u osnovnim linijama novog ustavnog poretka, a to znači daljnju izmjenu misli i mogućnost daljnje evolucije demokratske stranke. Jer kada to ne bi bilo, onda bi ovaj poziv demokrata bio prilično deplasiran.«¹⁴

Konstatirajući da rezolucija demokrata, napuštajući unitarnu državu, znači korak naprijed, *Hrvatski dnevnik* naglašava kako »ima još principijelnih pitanja, koja u njihovoj rezoluciji nisu dotaknuta, kao što ima nedostataka u njihovoj rezoluciji, koliko se radi o sigurnosti za primjenu onoga, što oni predlažu. Pitanje sigurnosti sasvim sigurno nije posljednja stvar, pogotovo ne, kada se uvaži, da Hrvati ne traže nikakva polovična rješenja, pak da stoga žele imati jamstvo, da se nitko ne će usuditi dirati u ono, što se postigne eventualnim sporazumom.«¹⁵

Osvrćući se na jedan članak Milana Grola u *Politici*, *Hrvatski dnevnik* upozorava na to da Grol, »u skladu s rezolucijom glavnog odbora svoje stranke, upozorava na zajedničke interese, koje je njegova stranka prilično obilno pobrojala i za koje je tražila osiguranje«. List zatim nastavlja: »A možda je u rezoluciji demokrata upravo glavni nedostatak, što je daleko veću pažnju posvetila garantiranju tih 'zajedničkih interesa', koje nije u malom broju naznačila, nego garantiranju posebnih interesa [...]. Lako ćemo dakle za ono, što je izvan tih posebnih interesa. O tome ćemo se lako složiti, jer ako su i to hrvatski interesi, njih ne treba braniti od Hrvata. Ne će nas dakle iz sadašnje situacije izvesti pretjerana briga za osiguranje 'zajedničkih interesa' niti je opravdano toliko za njih strahovati, kada već to, što su i koliko su zajednički, automatski povlači zajedničku brigu sviju, da ne budu povrijeđeni.«¹⁶

Iako su stavovi demokrata dočekani s određenim rezervama, u vodstvu HSS demokratima se odavalo priznanje da su oni jedina srbijanska stranka koja je priznala postojanje hrvatskog pitanja i neodrživost unitarističkog sustava, za razliku od drugih stranaka u Srbiji koje se još uvijek drže unitarističkog programa. *Hrvatski dnevnik* pozivao je radikale i zemljoradnike da

¹⁴ *Hrvatski dnevnik*, br. 384, 15. VI 1937.

¹⁵ Isto, br. 385, 16. VI 1937.

¹⁶ Isto, br. 391, 22. VI 1937.

slijede primjer demokrata, »da pođu i dalje od demokrata, te da budu i jasniji i određeniji od njih.«¹⁷

Rezolucija demokrata dala je povod *Hrvatskom dnevniku* da se kritički osvrne i na razjedinjenost srbijanskih opozicionih stranaka, upućujući im prijekor zbog toga što nisu u stanju izgraditi zajedničku programatsku platformu.¹⁸

U vrijeme kad su se demokrati pripremali da javno formuliraju svoja gledišta o državnom uređenju i kad su to učinili u spomenutoj rezoluciji, zemljoradnici su vodstvu HSS ponudili svoju platformu za suradnju opozicionih grupa. Za razliku od demokrata, koji su smatrali da je i prije ustavotvorne skupštine potrebno usuglasiti osnovna gledišta o državnom uređenju, prijedlog zemljoradnika više je pažnje posvetio proceduralnim pitanjima i postupcima za dolazak opozicije na vlast, a izgrađivanje i usklađivanje gledišta o državnom uređenju ostavljao ustavotvornoj skupštini. *Hrvatski dnevnik* hvalio je demokrate, a zemljoradnicima prigovarao što se još nisu odrekli unitarizma. No, i pored toga, Maček je dao prednost nacrtu za sporazum koji su podnijeli zemljoradnici. Na temelju tog nacrtu početkom listopada 1937. došlo je do sporazuma između Seljačko-demokratske koalicije i triju srbijanskih stranaka — radikala, demokrata i zemljoradnika. Takva Mačekova taktika bila je uvjetovana različitim razlozima. Procjenjujući da mu je sporazum sa srbijanskim strankama u tom trenutku potreban, Maček je vjerovao da će do toga prije doći preko zemljoradničkog nego preko demokratskog prijedloga. Zemljoradnički prijedlog ostavljao mu je i veće manevarske mogućnosti, dok je prijedlog demokrata tražio veću određenost u formuliranju gledišta i zahtjeva o državnom uređenju. Tako je Maček iz taktičkih razloga prihvatio gledišta koja su mu nudila manje od onog što je on stalno tražio i zbog čega je kontinuirano i oštro prigovarao srbijanskoj opoziciji, tražeći od nje da se otvoreno i određeno izjasni o državnom uređenju i načinu rješavanja hrvatskog pitanja. Demokrati su s gorčinom prigovarali i vodstvu HSS i radikalima i zemljoradnicima i bili su primorani da, prihvaćajući sporazum opozicije u listopadu 1937, učine korak natrag u usporedbi s onim za što su se zalagali u svojoj programatskoj rezoluciji iz lipnja 1937.¹⁹

¹⁷ Isto, br. 386, 17. VI 1937.

¹⁸ Usp. isto, br. 392, 23. VI 1937.

¹⁹ Usp. Stojkov, n. dj., 276 i d.; Boban, Maček i politika HSS, 283 i d.

Zusammenfassung

**DIE PROGRAMMATISCHE RESOLUTION DER DEMOKRATISCHEN
PARTEI VOM JUNI 1937**

Der Hauptausschuss der Demokratischen Partei verabschiedete im Juni 1937 eine Resolution, in der die Standpunkte dieser Partei zu den aussenpolitischen Fragen sowie zu politischen, sozialen und wirtschaftlichen Problemen dargelegt wurden. Besondere Aufmerksamkeit erweckten die Einstellungen der Demokraten zur Staatseinrichtung. Sie erklärten sich für eine zusammengesetzte Staatsorganisation, woraus man im Einklang mit früheren Stellungnahmen der Demokraten folgern konnte, dass sie für eine föderative Staatsorganisation waren. Diese Auffassungen riefen bei ihren Partnern in Serbien — den Radikalen und der Landwirtschaftspartei (Zemljoradnička stranka) — Unzufriedenheit hervor sowie Bedenken bei der Kroatischen Bauernpartei, die der Meinung war, die Demokraten hätten sich nicht genügend klar und entschlossen für eine Föderation erklärt. Der Verfasser stellt fest, dass die Resolution im Grunde alle früheren Standpunkte der Demokraten enthält, so dass sich die Bedeutung der Resolution in erster Linie in der Einschätzung der Motive zeigt, von denen die Demokraten geleitet wurden, um in diesem Augenblick ihre programmatischen Standpunkte öffentlich zu formulieren.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

ŠIDAKOV ZBORNİK

*U povodu 75. godišnjice života
prof. dra Jaroslava Šidaka
i 30. godišnjice njegova uređivanja
»HISTORIJSKOG ZBORNIKA«.*

Redakcijski odbor

MIRJANA GROSS

IVAN KAMPUŠ

BOGDAN KRIZMAN

JOSIP LUČIĆ

HRVOJE MATKOVIĆ

BERNARD STULLI

Glavni i odgovorni urednik

MIRJANA GROSS

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE

